

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

İsm-i A'zam'ın Varlığı Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on the Existence of al-Ism al-A'zam

Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman, Faculty of Basic Islamic Sciences, Basic Islamic
Sciences, Department of Tafsir Science

Adıyaman, Turkey

guvenagirkaya@gmail.com

[orcid.org /0000-0002-0688-7306](https://orcid.org/0000-0002-0688-7306)

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 07/02/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Ağırkaya, Güven. "İsm-i A'zam Üzerine". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 221-242.

<https://doi.org/10.31121/tader.1069242>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

İsim ve sıfatlarla tanıtılan, kendisiyle kulluk ilişkisi kurulan aşkın varlığın esmâ veya vasıfları içinde “ism-i a‘zam” olarak ifade edilen isim veya isimlerinin olup olmadığı konusu zaman zaman tartışma konusu olmuştur. İfade etmek gerekir ki tevil imkânı, meseleye yaklaşım tarzı ve konunun farklı yönleri çeşitli yaklaşımlar doğurmuştur. Allah’ın zâtına nisbet edilecek isim veya sıfatlar çeşitli lafzî ihtilaflarla ilk dönemlerden itibaren Müslüman toplum nezdinde tartışma konusu olmuş bir mevzudur. Zât-sıfat veya isim-müsemma ilişkisi mezkûr tartışmanın temelini oluşturmuştur. İsimler konusundaki tartışmaların bir tarafını da ism-i a‘zam konusu oluşturmaktadır. İsm-i a‘zam diye bir olgunun var olup-olmadığı tartışmanın bir boyutu; ism-i a‘zamin hangi isimler olduğu ise başka bir boyutudur. Ayrıca Kur’an’ın ism-i a‘zam konusunda doğrudan bir beyana yer vermeyip; mezkûr konunun Sünnet’te yer bulması mevzuyu farklı bir mecraya taşımıştır. Bir başka ifadeyle Kur’an’ın bu konuya yer vermemesi kimi zaman mevzunun esnekliğini kolaylaştırmıştır. Bu meyanda Kur’an ve Sünnet özelinde değerlendirildiğinde ism-i a‘zam mefhumunun varlığı mümkün müdür? Tartışmalı olan bu mevzuya nasıl bir yaklaşım daha isabetli olacaktır? Bu konuda topyekün bir red isabetli midir? İsm-i a‘zam konusunun makul olmayan yaklaşımlarla suistimallere aracı kılınması bu gerçekliğin inkârını gerektirir mi? Konuyla ilgili deliller incelendiğinde -İslam alimleri arasında farklı yaklaşımlar olmakla beraber- “ism-i a‘zam” olarak tesmiye edilen olgunun “var olduğu” sonucu ortaya çıkacaktır. Konuyla ilgili farklı yaklaşımlar ise daha çok mevzudaki tevil edilebilirlikle ilgilidir. Bu araştırma mezkûr sorular bağlamında genel itibarıyla dört bölüme bölünmüştür. Birinci bölümde isim, esmâ-i hüsnâ ve ism-i a‘zam terkipleri kavramsal bir analize tabi tutulmuş ve mezkûr kavramlarla iltica konusu ele alınmıştır. İkinci bölümde literatürde ve özellikle hadis kaynaklarındaki ism-i a‘zam muhtevalı bazı hadis rivayetleri incelenip bu rivayetlerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ism-i a‘zama ilgili İslam alimlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölüm ise aynı zamanda “sonuç” olarak düşünülerek ilgili yaklaşımlar bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hangi isim veya isimlerin ism-i a‘zam olduğu konusu ilgili rivayetler haricinde bu araştırmanın dışında tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’an, Esmâ-i Hüsnâ, İsm-i A‘zam, İsm-i A‘zama İltica.

Abstract

Is it possible that transcendent beings have names or attributes expressed as “al-ism al-a‘zam” in their names? It should be noted that the possibility of commenting allows for different approaches. The names or adjectives of Allah have been the subject of debate in the Muslim community since the early periods. The issue of al-ism al-a‘zam (the greatest name of Allah) is also one of the sides of the on about names. The existence of a phenomenon called al-ism al-a‘zam is one dimension of the debate. What names are al-ism al-a‘zam is another dimension of the debate. Moreover, the fact that the Quran does not contain a direct statement about al-ism al-a‘zam and that this subject has a place in the Sunnah has shifted the question to another medium. Is there a reality called al-ism al-a‘zam when considered in the context of the Quran and Sunnah? What might be a more accurate approach to this controversial issue? Is it right to reject this issue completely? Does the fact that the subject of al-ism-i al-a‘zam is made a facilitator of abuses require a denial of this reality? If one examines the evidence on the subject, it will be revealed that the phenomenon described as “al-ism al-a‘zam” exists. The different approaches, on the other hand, are more related to the fact that the subject is open to interpretation. This study consists of four parts related to the aforementioned questions. In the first part, the name, al-asma al-husna and al-ism al-a‘zam compositions were subjected to a conceptual analysis. In the second chapter, hadith narrations about al-ism al-a‘zam in hadith sources are examined and evaluations about the soundness of these narrations are given. In the third chapter, the opinions of Islamic scholars about al-ism al-a‘zam are given. The fourth part has also been considered as a “conclusion” and relevant approaches have been subjected to evaluation. The issue of which names are al-ism al-a‘zam is excluded from this study.

Keywords: Tafsir, Quran, al-Asma al-Husna, al-Ism al-A‘zam, Calling Allah by al-Ism al-A‘zam.

Giriş

Aşkın bir varlığa tapınma, insanın yaratılışından beri hemen bütün inanç sistemlerinin temelini oluşturur. Tevhid, bu inanma ihtiyacının fitrata uygun cevabıdır. Bu meyanda politeizm, selim fitrata muhalif ve insanın potansiyel karakterine aykırı itikadi bir sapma olarak telakki edile

de özü itibariyle insandaki inanma güdüsünün yanlış bir zeminde aranan ve maksadını aşan cevabıdır. Bir başka ifadeyle çok tanrıcılık fitrattaki inanma ihtiyacından mütevellid beşerin Allah inancı yerine kaim ettiği düzmece yapının ifadesidir. Dolayısıyla ilahî dinlerin tahrif edilip bozulduğu dönemlerde dahi insanlar fitratlarının bir gereksinimi olarak inanma ve aşkın bir varlığa tapınma ihtiyacını çeşitli şekillerde sürdürmüştür.¹

Kişi veya grupların Allah inancına sahip olmaları herhangi bir inancın müntesibi için tek başına yeterli değildir. Politeist olanlarda fiziki bir zeminde yer bulmuş Tanrılar bir tarafa genel itibariyle bozulmamış inançlarda Allah inancı gaybî özellik arzeden, duyularla algılanması mümkün olmayan, metafizik ve soyut bir varlıktır. Ancak onun fizik ötesi aşkınlığı inanç sistemlerinde zâtının varlık ve insanla ilişki ve iletişimine mani değildir. Bir inancın mümini için söz konusu iletişim ve ilişki itikadî ve amelî çeşitli ritüeller, ruhsal ve kalbî itmi'nan ve doyumlar için bir taraftan kaçınılmaz iken diğer taraftan mezkûr ilişkinin keyfiyeti ontolojik bir problem arz etmektedir. Zira bir tarafta aşkın, her şeye gücü yeten, sınırsız bir varlık; diğer tarafta başkasına muhtaç, fiziki ve sınırlı bir varlık söz konusu olup mahiyetleri farklı bu varlıkların ilişki ve iletişimi -dinden bağımsız düşünüldüğünde- zannedildiği kadar kolay değildir. İşte bu zorluktan mütevellid varlıkla ilişkisi bağlamında ön plana zât-ı ilâhiyye değil onun akıl ve duygu düzleminde anlaşılmasına, kendisiyle iletişim kurmaya, hissi bir doyum yaşamaya daha uygun olan isim ve sıftaları devreye girmektedir. Kul, mabudunun zâtıyla değil esmâ ve vasıflarıyla O'nu anlamaya çalışacak, aşkın varlığın güç ve kudretini kâinatın küçükten büyüğe her zerresinde görerek ve hissederek Yüce Yaratıcıyla olan bağı her daim sıcak tutacaktır.

İlahî metinler özelinde Kur'an ve Sünnet incelendiğinde Cenab-ı Allah'ın yüzlerce isim ve sıfatla anlatıldığı görülecektir. Bu meyanda genel kabule göre ilk vahiy olan "oku" emri zât-ı ilâhiyyenin ismiyle okumayı emreder. Aynı şekilde biri hariç Kur'an'ın her bir sûresi de Allah'ın ismiyle başlamanın meşhur formülasyonu olan besmeleyle başlar. Dilin kullanım mantığı açısından düşünüldüğünde "Allah'la başlarım" yerine "Allah'ın adıyla başlarım" kullanımı daha estetik ve daha açıklayıcıdır.

Kur'an, en güzel isimlerin Allah'a ait olduğunu ve zât-ı ilâhiyyeye onlarla dua edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.² Bu durumda isim ve sıfatlar konusundaki tartışma bunların varlıklarıyla ilgili değil müsemma (zât) ile olan ilişkileri noktasındadır. Ekoller arasındaki ilgili tartışmalar bu araştırmanın sınırları dışındadır. Kur'an ve Sünnet'te Allah'ın ismi çeşitli isim ve sıfatlarla beraber ele alınmakta özellikle dua metinlerinde O'nun isimleriyle iltica örnekleri çokça yer almaktadır. Bu meyanda esmâ-i hüsnâ bağlamında Kur'an'da doğrudan zikredilmeyip hadis kaynaklarında ifade edilen konulardan biri "Allah'ın en büyük ismi" anlamına gelen ism-i a'zam'dır. Usul açısından Sünnet'teki bir mefhumun bağlayıcılığı onun Kur'an'da zikredilmesi değildir. Ancak meselenin ele alındığı hadis rivayetlerinin sübut ve sıhhat boyutu ile ism-i a'zamın kimi kesimlerce suistimallere maruz bırakılması konuyu farklı bir mecraaya taşımıştır.

¹ Güven Ağırkaya, "Ahiret ve Ruh Sağlığı", *Uluslararası Din ve Medeniyet-I Sempozyumu (Din ve Sağlık)*, ed. Veysel Özdemir - Muhammed Doğan (Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 305-306.

² el-A'râf 7/180.

İsm-i a'zam konusunda ülkemizde sadece Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin konuyla ilgili bir maddesi³ ve bir makale⁴ çalışması tespit edilmiştir. Klasik literatürde ise konu kimi zaman müstakil eserlerde kimi zaman da ilgili bir eserin bölümü olarak ele alınmıştır. İlgili literatüre bakıldığında ilgili yaklaşımlar mevzuu ele alan çalışmaların hemen hepsinde benzer ifadelerle işlenmiştir. Bir başka ifadeyle konu bağlamında ifade edilen görüşler ilgili çalışmalarda benzer tasniflerle mükerreren verilmiştir. Örneğin ism-i a'zam konusunu ele alan F. Râzî (öl. 606/1210), İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) ve es-Suyûtî'nin (öl. 911/1505) eserlerindeki bilgiler, ism-i a'zam konusunda verilen yaklaşımlar neredeyse birbirinin tekrarı mahiyetindedir.⁵ Aynı durum Türkçe yazılmış eserlerde de söz konusudur. Bu konuda DİA'nın ilgili maddesiyle M. Öztürk'ün makale çalışması da aynı metodu takip etmiş, ilgili yaklaşımlar görüş sahiplerinin eserlerinden değil ikincil kaynaklardan verilmiştir. Örneğin Taberî (öl. 310/922), İbn Hibbân (öl. 345/965), Bakillânî (öl. 403/1013) gibi şahsiyetlerin görüşleri onların kendi eserlerinden değil Râzî'den, İbn Hacer'den veya Suyûtî'den nakledilmiştir. Ayrıca Türkçedeki mezkûr çalışmalarda ism-i a'zamla ilgili hadisler genel itibarıyla okuyucuda kuşku uyandıracak bir üslupla serdedilmiştir. Bu konudaki değerlendirmeler sonuç kısmında ele alınmıştır. Bu çalışmada Kur'an ve Sünnet'te esmâ ve sıfatlarla ilgili veriler dikkate alınarak ism-i a'zam mefhumunun imkânı ve izdüşümleri ilgili tartışmalar bağlamında mütalaa edilmiş, görüş sahiplerinin yaklaşımları mümkün olduğu kadar kendi eserlerinden verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Esmâ-i Hüсна

Lügavî olarak is(i)m/اسم lafzı “varlıkların kendisiyle bilindiği ad” anlamıyla maruf olmuş bir kullanımdır. Etimolojik olarak isim lafzının “yüksek/yüce/ulu olmak” anlamına gelen “s-m-v/سمو” veya “alamet, işaret” anlamına gelen “v-s-m/وسم” kökünden türediği şeklinde iki görüş zikredilmektedir.⁶ Ancak dilcilerin geneli isim lafzının çoğul ve ism-i tasgir formunu delil göstererek yüksek/lik-yüce/lik anlamına gelen “s-m-v/سمو” kökünden türediği görüşündedir.⁷

İsim lafzı her ne kadar bir varlığa dair işaret ve alametleri zımnen ihtiva etse de bu durum filolojik olarak, mana-şekil açısından benzerlik varmış izlenimi veren “v-s-m” kökünden türediğini göstermez. Dilbilimsel eserlerde “s-m-v” köküyle ilgili verilen örnekler ve sarf kaideleri isim lafzı

³ Bekir Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/75-76.

⁴ Mustafa Öztürk, “İslâm Kültüründe ‘İsm-i A'zam’ Mefhumu”, Diyanet İlmî Dergi 39/1 (2003), 81-94.

⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât şerhu esmâillâhi teâlâ ve's-sifât*, thk. Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Firâs Na'sânî (Mısır: Matbaatü's-Şerefiyye, 1905), 62-73; Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî fî şerhi sabîhi'l-Bubârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 11/224-225; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fe'tâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/472-476.

⁶ Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-luga ve süneni'l-Arab fî kelâmihâ* (b.y.: y.y., 1997), 52-53; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996), 5/215; Ebü'l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 83.

⁷ Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (Daru'l-Fikr, 1979), 3/98-99; Ebü Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb tâcu'l-luga ve sihâbu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 2447; Ebü Saîd Neşvan b. Saîd Neşvan el-Himyârî, *Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-kulûm* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1999), 5/3191; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza ez-Zebidî, *Tâcu'l-artûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 38/305-306.

için bu kökün daha isabetli olduğunu göstermektedir. Bu meyanda “s-m-v” kökünün isimle ilişkisi sadece yüksek-yüce olmak anlamında değil; aynı zamanda tanınmak/bilinmek için bir varlığın çeşitli özellikleriyle ön plana çıkması bağlamındadır. Bir başka ifadeyle “sümüvv/سمو” mastarı, bir şeyin tanınıp bilinmesi veyahut diğerlerinden ayırt edilmesi için yukarı kaldırılması yahut yüksek bir yere çıkması/çıkarılması anlamını ihtiva eder. Bu anlam ilişkisi lügavî kaynaklardaki “سما لي سما لي شخص/شينا” örnekleri üzerinden verilmektedir. Mezkûr ifadeler “bir varlık veya şahsın uzaktan tanınacak kadar yükseğe çıkması” anlamını ihtiva etmektedir.⁸

İsim, tüm kelime çeşitlerini içine alan, cevher-araz ayırımı olmaksızın bütün nesne ve manalar için konulmuş bir lafzı; müsemmâ, ismin kendisi için vazedildiği şeyi yani adlandırılan varlığın bizzat kendisini; tesmiye de ismin bir mana için vazedilmesini yani isimlendirmeyi ifade etmektedir.⁹ Dolayısıyla bir hakikate delâlet eden mutlak lafza “isim”, bu hakikatın kendisini oluşturan şeye “müsemmâ”, isim ile müsemmâ arasındaki irtibatı sağlayan bağa da “tesmiye” denilmektedir.¹⁰ Konumu sebebiyle söz, fiil veya nitelik türündeki bütün kavram ve manaları zihne taşıyan alamet ve vasıta görevini isim üstlenmektedir.¹¹

Esmâ-i hüсна (el-esmâ'ül-hüsnâ), isim lafzının çoğul formu olan esmâ¹² ile “güzel” anlamına gelen hüسن lafzının “en güzel” anlamındaki tafdil formu olan hüsnâ¹³ kelimelerinden oluşan bir terkiб olup naslarda zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen isimleri ifade etmektedir. Hem Kur'an'da hem de hadislerde çokça isim veya sıfat Allah'a izafe edilmekte olup esmâ-i hüсна genel itibariyle bunların tamamına şamil olmakla birlikte mezkûr terkiбin -meşhur olduğu üzere- daha çok hadislerde nakledilen doksan dokuz ismi¹⁴ içerdiği kabul edilir.¹⁵ Esmâ-i hüсна terkiбindeki “hüсна” lafzının bazı kaynaklarda temriz sıygasıyla “güzel” anlamında mastar olduğu zikredilmiş¹⁶ ancak kabul gören görüş onun ism-i tafdil olduğu yönündedir.¹⁷ Bununla beraber Allah'ın esmâsıyla ilgili vurgulanan güzellik, hangi filolojik kalıpla ifade edilirse edilsin, Allah için güzel olmayan bir isim söz konusu olamayacağı için mefhum-i muhâlifini hatıra getirmez.¹⁸

1.2. Esmâ-i Hüсна ile İltica

⁸ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 7/318; Cevherî, *es-Sihâh*, 2447; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 38/301; Himyerî, *Şemsü'l-ulûm*, 5/3208.

⁹ Kefevî, *el-Külliyât*, 83-84.

¹⁰ İlyas Çelebi, “İsim-Müsemmâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/548.

¹¹ Kefevî, *el-Külliyât*, 84.

¹² Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 14/401.

¹³ Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-mubît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1189.

¹⁴ Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Da'avat”, 83; Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid vd. (Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009), “Dua”, 10.

¹⁵ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404.

¹⁶ Muhyiddin Derviş, *İrabü'l-Kur'an ve beyânub* (Humus: Darü'l-İrşad, 1990), 3/501; Muhammed Abdülhalik Udeyme, *Dirâsât li-üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 10/445.

¹⁷ Muhammed b. Muhammed Ezherî, *Tehzîbu'l-luga* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 4/184; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/116.

¹⁸ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, 11/404.

Kur'an'da el-esmâ'ül-hüsnâ terkibi dört âyette yer almaktadır.¹⁹ Bu ayetlerde en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu, onlarla kendisine dua edilmesi gerektiği ifade edilmekte ve O'nun esmâsı konusunda ilhâda/inkâra düşenlere itibar edilmemesi tevhid vurgusu yapılarak istenmektedir. Sözkonusu âyetlerde tevhid vurgusundan sonra Allah'ın tenzihî, sübûtü ve fiilî birtakım sıfatlarını dile getiren isimler örnek bir adlandırma niteliğinde zikredilmektedir.²⁰ A'râf 7/180 ayetinde geçen ilhad lafzı lügavî olarak "haktan sapmak, haddi aşmak, itidalden ayrılmak" gibi anlamlara gelip Allah'ın isimleriyle ilgili üç anlamı ön plana çıkmıştır:²¹

- 1) Ancak Allah hakkında kullanıldıklarında ihtiva ettikleri anlamları Allah'tan başkası için kullanmak.
- 2) Allah'ı baba, oğul, kutsal ruh gibi yaratılmışlara mahsus isim ve sıfatlarla anmak.
- 3) Allah'ın isimlerini tamamen inkâr etmek yahut inkâr veya tahrif doğuracak şekilde te'vil etmek.

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde Allah'ın zâtına nisbet edilmiş birçok isim bulunmaktadır. Kur'an'ın ilk vahyi olan "oku" emri Allah'ın adıyla başlanması gerektiğini bildirmekte, Tevbe sûresi hariç Kur'an'ın bütün sûreleri Allah'ın ismiyle başlamaktadır. Kur'an'da "isim" lafzı dokuz yerde "اسم الله/Allah'ın ismi", dokuz yerde "اسم ربه/اسم ربك/Rabbinin ismi", iki âyette Allah'a raci bir zamirle "اسمه/O'nun ismi" şeklinde olmak üzere yirmi yerde zikredilmiştir.²² Aynı şekilde Allah'ın "her türlü noksanlıktan münezzehe ve yüce olduğunu"²³ ifade eden "tesbih" kavramı ile "hayır, lutuf ve ihsanı her ölçünün üstünde olan, zâtında ve sıfatlarında yüce ve münezzehe olan"²⁴ anlamındaki "tebâreke" fiili Allah ve rab isimlerine veya Allah'ı niteleyen kelimelere nisbet edilerek kullanılmıştır.²⁵ Bunun yanında Allah'ın zikredilmesi, çeşitli âyetlerde "rabbini zikretme" olarak veya zât-ı ilâhiyyeye işaret eden bir zamirle birlikte kullanılmıştır.²⁶ Kur'an'daki bütün bu kullanımlar göstermektedir ki kulun yaratıcısına yönelik hürmet, tâzim ve sığınma fiilleri kimi zaman O'nun en yaygın özel isimleriyle (Allah ve rahmân) veya O'nu gösteren bir zamirle kimi zaman da bunlarla bağlantılı olan isim kelimesiyle irtibatlandırılmıştır.²⁷ Zira Allah'ın zâtına nisbet edilen isim ve sıfatlar O'nun hatırlatıcısı ve kısmen tanıtıcısı durumundadır. Zihin, Allah'ı kuşatıcı bir tamlıkta kavramaktan âciz olduğu için insanın kullandığı kelimeler Allah'ın yüce zâtını aynıyla ifade edemese de bütün esmâ ve nitelemelerle ifade edilmek istenen hep O'dur.²⁸

¹⁹ el-A'râf 7/180, el-İsrâ 17/110, Tâhâ 20/8, el-Haşr 59/24.

²⁰ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/405.

²¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ül-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 13/281-284; Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 15/416-417; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/433-434.

²² Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfhebes li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2001), "s-m-v" md.

²³ Metin Yurdagür, "Tesbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/527.

²⁴ Hatice Kelpetin Arpağuş, "Teâlâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/207.

²⁵ Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfhebes*, "b-r-k" ve "s-b-h" md.

²⁶ Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfhebes*, "z-k-r", md.

²⁷ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/405.

²⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/632-633.

Kur'an-ı Kerim'deki “*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında ilhada düşenleri bırakın...*”²⁹ ayetiyle Allah Teâla, müminlerin yapacakları dua, zikir ve münacâtlarında esmâ-i hüsnayı kullanmalarını, zât-ı ilâhiyyeyi bu isimlerle tavsif ve yad etmelerini emretmektedir.³⁰ Burada kendisine dua edilen bizzat Allah Teâla; isimler ise birer vasıttır.³¹ Mezkûr ayette esmâ-i ilâhiyye konusunda haktan ayrılanların (mülhid), isimlerle dua etme emrinin peşinden zikredilmesinde, Allah'ın zâtına yakışmayan isimlerle dua edenlerin de haktan ayrıldıklarına yani söz konusu ilhadın onları da kuşattığına bir işaret vardır.³²

Kur'an'da ve hadislerde zât-ı ilâhiyye ile ilgili kullanılan isim ve sıfatlar Allah hakkında kullanıldığında daima aşkın anlamlar ihtiva edip müminlerin bunları telaffuz etmesi bir ibadet değeri taşır.³³ Zira Cenab-ı Hakk kullarından esmâ-i hüsnâ ile dua etmelerini, tesbih ve tazimde bulunmalarını emretmektedir. Müminler için dinin yaşanabilir pratiğini ortaya koyan Resûl-i Ekrem de Allah katında duadan daha kıymetli bir şey olmadığını;³⁴ duanın ibadetin özü ve bizzat kendisi olduğunu haber vermiş;³⁵ kendisi esmâ-i hüsnâ ile dua etmekten hoşlanmış³⁶ ve bir hadisinde Allah'ın güzel isimlerini ihşa edenleri cennetle müjdelemiştir: “*Allah'ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri ihşa ederse (öğrenip gereğiyle amel ederek sayarsa) cennete girer.*”³⁷ Mezkûr hadiste doksan dokuz sayısı ile ifade edilen, “Allah'ın başka ismi yoktur” anlamında bir sınırlama değildir.³⁸ Zira İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre doksan dokuz sayısı, en çoğa hatta belki sonsuzluğa delalet eden bir rakamdır.³⁹ Hz. Peygamber'in “*Allah'ım! Kendini isimlendirdiğin, yarattıklarına öğrettiğin, Kitab'ında indirdiğin ve insanlardan gizli tutarak kendine has gayb ilminde saklamayı tercih ettiğin bütün isimlerinle sana yalvarıyorum ...*” şeklindeki duası esmâ-i ilâhiyyenin tahdit edilemeyeceğine işaret etmektedir.⁴⁰ Zât-ı ilâhiyyeyi kullara tanıtan, O'nun her türlü noksanlıktan münezze ve bütün kemalât ile muttasıf olduğunu dermeyen eden isim ve niteliklerin çokluğu O'nun zâtında “bir” olduğuna mani değildir. Zira O'nun vahdaniyeti adedî olan “bir” rakamı gibi eşi ve benzeri bulunan bir vahdet değil; eşi, benzeri ve ortağı olmayan benzersiz bir üstünlükle olan ehadiyettir.⁴¹

İnsanın kendi iç dünyasının aşkın varlıkla herhangi bir ritüle bağlanmamış bir iletişimini ifade eden duanın insan boyutunda, yaptığı talebin icabet bulması arzusu vardır. Kur'an'da yer

²⁹ el-A'râf 7/180.

³⁰ Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 4/2339.

³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1/106-107.

³² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1/113.

³³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/633.

³⁴ Tirmizî, “De'avât”, 1; İbn Mâce, “Dua”, 1.

³⁵ Tirmizî, “De'avât”, 1; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Vitr”, 23.

³⁶ Mehmet Emin Özaşar (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 2/56.

³⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sâhibu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühreir b. Nâsır en-Nâsır (Dâru Tavki'n-Necât, 2001), “Şurut”, 18, “Tevhid”, 12; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-Sabih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, ts.), “Zikir”, 5, 6; Tirmizî, “De'avât”, 183; İbn Mâce, “Dua”, 10; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned* (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 12/469, 13/61.

³⁸ Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif ez-Zebidî, *Sâhib-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmet Naim - Kamil Miras (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 6/367.

³⁹ Mehmet Emin Özaşar (ed.), *Hadislerle İslâm*, 1/222.

⁴⁰ Zebidî, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 6/367-368.

⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2339.

verilen veya Hz. Peygamber'in yaptığı ve müminlere tavsiye ettiği duaların ekseriyetinde Allah'ın esmâsının yer aldığı söylemek mümkündür. Dolayısıyla dua ve münacatların Allah'ın isimleriyle yapılmasında hem Kur'an ve Sünnet'in bu konudaki rehberliğine itiba sebebiyle ibadet mükâfatı hem de duaların kabulüne vesile vardır. Bu sebeple esmâ-i hüsnâ ile yapılan duaların daha faziletli, daha makbul ve müstecab olduğu ifade edilmiştir.⁴²

1.3. İsm-i A'zam

İsim lafzına "en büyük" anlamındaki "a'zam" sıfatının eklenmesiyle elde edilen ism-i a'zam (el-ismü'l-a'zam) terkihi "Allah'ın en büyük ismi" veya "Allah'ın bütün isimlerini kuşatan bir isim"⁴³ anlamında kullanılan bir tabirdir. Yukarıda ifade edildiği üzere Kur'an'da yirmi yerde isim lafzı farklı formlarda Allah'a izafe edildiği halde "a'zam" şeklinde bir sıfatla kullanılmamıştır.⁴⁴ Ancak bununla birlikte Allah'ın isminin bereket ve lütuf sebebi olduğu,⁴⁵ Rabbin isminin tesbih, tazim, takdis ve tenzih edilmesi emredilmiştir.⁴⁶ Kaynaklarda ismin hakikatte harflerden müteşekkil bir lafız olduğu için bir vasıta görevi gördüğü, Kur'an'da isim lafzı üzerinden ifade edilen tesbih, tenzih ve tazimin ise Allah'ın zâtına râci olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷ Ancak Kur'an'da Allah'ın tesbih, tenzih, zikir ve tazim edilmesi emri kimi zaman isim lafzı üzerinden kimi zaman da isim lafzı kullanılmaksızın doğrudan ifade edilmiştir.⁴⁸ Yani Kur'an ayetleri bazen Allah'ın bazen de Allah'ın isminin tesbih ve tazim edilmesini emretmektedir. Bu farklı kullanım literatürdeki isim-müsemma tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda isimlerle, tesmiye edilen varlıklar arasındaki ilişki, zât-ı ilâhiyye için kullanılan isim ve sıfatların, onun zâtının aynı mı yoksa gayrı mı olduğu yönüyle ele alınıp tartışılmıştır. Burada şunu ifade etmek gerekir ki mezkûr konudaki tartışmalar lafzî ihtilaflar olup hepsinde kastedilen Cenâb-ı Allah'ın zâtıdır. Bir başka ifadeyle Allah'ın tesbih, tazim ve zikredilmesi ister esmâ ve sıfatlarla ister bunlar kullanılmadan yapılsın hepsinin neticede ifade etmek istediği, zât-ı ilâhiyyenin tesbih ve tazimidir. Bu böyle olmakla beraber neden esmâ ve sıfatlara ihtiyaç duyulmuştur? Özellikle birçok ayette "Rabbin isminin" tesbih ve tazim edimesinin hikmeti nedir? İsm-in kullanımıyla ilgili konuyu birkaç hususta mütalaa etmek mümkündür:

1) "İsim" lafzının kullanımıyla ilgili gerekçelerden biri tevhid vurgusudur. Bu vurgu, en güzel isimlerin Allah'a ait olduğunu ifade eden ayetlerde⁴⁹ dile getirilmektedir ki sebep-i nüzul rivayetleri de bunu teyit etmektedir. Müşrikler Allah için kullanılan isimleri putlara vermiş veya putların isimlerini Allah ile ilgili lafızlardan türetmişlerdi. Rivayetlere göre Lât, Menât ve Uzza gibi

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fetbu'l-kadir* (Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1993), 2/305; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Savaikü'l-mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattala* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1988), 3/911.

⁴³ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitabü'l-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 24.

⁴⁴ Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, "s-m-v" md.

⁴⁵ er-Rahmân 55/78;

⁴⁶ el-Vâkıa 56/74, 96; el-Hâkka 69/52; el-A'lâ 87/1.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/106-107, 31/125-126.

⁴⁸ Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, "s-m-v", "s-b-h", "z-k-r" md.

⁴⁹ el-A'râf 7/180, el-İsrâ 17/110, Tâhâ 20/8, el-Haşr 59/24.

put isimleri Allah'ın esmâsından türetilmiştir.⁵⁰ İşte zât-ı ilâhiyyenin tenzih ve tazim edilmesi O'nun isim ve sıfatları üzerinden ifade edilerek bütün güzel isimlerin Allah'a ait olduğu, O'na layık isimlerin müşriklerin yaptığı gibi putlara veya diğer varlıklara verilmemesi, bu isimlerle onlara yalvarıp yakarılmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁵¹ Söz konusu ayetler hem Allah'ı zâtına layık isimlerle tesmiye etmeyi hem de bu isim ve sıfatların ulûhiyet cihetinden başka varlıklara verilmemesini emretmektedir.

2) Bir varlığın isimlendirilmesi ve ismi üzerinden zikredilmesi ziyade bir tazime işaret eder.⁵² Söz konusu tazim isim lafzının filolojik yapısında da mevcuttur. Çünkü yukarıda işaret edildiği üzere “s-m-v” kökü “yüksek/yüce/ulu olmak” anlamlarını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla isim, müsemmaya delalet etme ve onu ifade etme yönüyle ön plana çıkmaktadır.⁵³ Yüce Allah, yokluğu düşünülemez derecede zorunlu olarak var olmakla beraber gaybîdir, bu dünyada duyularla algılanamayan bir mahiyettedir. Ancak O, duyular âlemine ulûhiyet sıfatlarıyla tecelli ettiğinden, insanların lisanında bu ulûhiyeti ifade eden isimler ve kemalini ifade eden vasıflarla bilinmeye izin vermiştir.⁵⁴ Dolayısıyla esmâ ve sıfatların en güzelleri Allah'a ait olup; bunların kesreti, zât ve müsemmanın teaddüd ve kesretini iktiza etmeyeceğinden isim ve sıfatların her biri Allah Teâlâ'nın eşsiz kemalatına delalet eder.⁵⁵

3) Allah'ın tesbih, tazim ve zikredilmesinin bazen doğrudan bazen de esmâ ve sıfatlar üzerinden talep edilmesi her halükarda zât-ı ilâhiyyeye raci olsa da kullardan istenen söz konusu taleplerin hem lisan hem de kalb ile yapılmasına bir işaret vardır. Allah'ın ulûhiyetinin tecellilerinin taabbud niyetiyle dille zikredilmesi, kalb ile itikad ve tefekkür edilmesi için Allah'ın varlığına yaraşır esmâ ve sıfatların istimaline ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Allah'ın tesbih, tazim ve zikredilmesinin esmâ-i hüsnâ vasıtasıyla yapılması söz konusu taleplerin lisan aracılığıyla yapılacak boyuta; ilâhî zâtın her türlü noksanlıktan uzak, bütün kemalat ile muttasıf olduğuna itikad edilmesi ise kalble yapılacak boyuta işaret eder ki bu mezkûr tesbih ve tazimin isim aracılığıyla yahut doğrudan müsemmaya yapılmasının bir sakıncası yoktur.⁵⁶

2. Dinî Kaynaklarda İsm-i A'zam

Kur'an'da zât-ı ilâhiyye isim ve sıfatlarla ele alınıp mahlûkata tanıtılmaktadır. Bu anlamda Kur'an ayetlerinde ve Resûlullah'ın hadislerinde Allah için kullanılan birçok isim ve sıfat bulmak mümkündür. Kur'an'da Allah'ın isimlerine çokça atıf yapılırsa da doğrudan ism-i a'zam (el-ismu'l-a'zam) şeklinde bir beyan yer almamaktadır. Müslüman toplum nezdindeki ism-i a'zam telakkileri genellikle Resûlullah'ın hadislerine dayanmaktadır. Bu hadislerin bir kısmının sıhhatiyle ilgili tar-

⁵⁰ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi Vâhidî, *el-Veçîh fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Safvan Adnan Davudî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1994), 423; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâs, 1999), 2/254; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrahim Eттаfeyyîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 7/328.

⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/368; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/125.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/423.

⁵³ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiri'l-Kur'âni'l-hakim (Tefsiri'l-menâr)* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 1/34.

⁵⁴ Metin Yurdagür, “Esmâü'l Hüsnâ ve Bu İsimlerin İnsan Açısından Önemi”, *Diyânet İlmî Dergî* 20/3 (1984), 46.

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/2339.

⁵⁶ Reşid Rıza, *Tefsiri'l-menâr*, 1/34-35.

tışmaların, sahih rivayetlerin olmadığı anlamına gelmeyeceği aşikârdır. Söz konusu hadislerin burada sıhhat değerlendirmeleriyle birlikte mütalaa edilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Zira ism-i a‘zam konusu birinci derecede bu hadislerle dayanmaktadır. Söz konusu rivayetlerin bir kısmı şu şekildedir:

1) Bir gün Enes b. Mâlik ve Resûlullah birlikte otururken, namaz kılan bir adama şahit oldular. Adam namazdan sonra, “Ey Allahım! Hamd ancak sanadır, senden başka ilâh yoktur. Göklere ve yeri yaratan, bol bol veren (sensin) ey Celâl ve İkrâm sahibi! Ey Hayy (ezelî ve ebedî bir hayata sahip olan) ve Kayyûm (kâinatı idare eden)! Senden istiyorum!” diye dua etmişti. Bunu duyan Allah Resûlü, adamın bu davranışını onaylayarak, “Şüphesiz Allah’a, kendisi ile dua edildiği zaman mutlaka kabul ettiği ve istenildiğinde verdiği ism-i âzam ile dua etti.” buyurdu.⁵⁷

Enes b. Malik kanalıyla rivayet edilen yukarıdaki hadis, *Sahibayn* dışında hemen bütün hadis kaynaklarında küçük farklılıklarla nakledilmektedir. İmam Buhârî mezkûr rivayetin bir tarikini *es-Sahib*’te değil ama *el-Edebü’l-müfred*’de nakletmektedir.⁵⁸ Mezkûr rivayeti İbn Hibbân, Şemseddin ez-Zehbî, Hâkim en-Nisâbûrî ve son dönem hadis âlimlerinden Nâsirüddîn el-Elbânî ile Şuayb Arnavut sahih kabul etmektedir.⁵⁹

2) Büreyde b. Husayb’dan nakledildiğine göre Resûlullah bir adamın “Allahım! Senin kendisinden başka ilah olmayan Allah, abad ve samed olduğuna; doğurmak, doğmak, dengi ve benzeri bulunmak gibi beşerî özelliklerden münezzeb oluşuna şabitlik ederek ve bu vasıflarını vesile edinerek senden isityorum” diyerek dua ettiğini işitti. Bunun üzerine ona “Şüphesiz Allah’a, kendisi ile dua edildiği zaman mutlaka kabul ettiği ve istenildiğinde verdiği ism-i âzam ile dua ettin” buyurdu.⁶⁰

Büreyde b. Husayb’dan rivayet edilen yukarıdaki hadis de Buhari ve Müslim dışındaki hemen bütün hadis kaynaklarında nakledilmektedir. Söz konusu hadisi Tirmizî hasen kabul etmekte;⁶¹ İbn Hibbân, Hâkim en-Nisâbûrî, Şemseddin ez-Zehbî, Elbânî ve Şuayb Arnavut sahih kabul

⁵⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri (Riyad: Mektebetü’l-Mearif, 1998), 371 (705); Ebû Dâvûd, “Vitr”, 23; Tirmizî, “De’avât”, 100; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai, *Sünenü’n-Nesâi*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbuâtü’l-İslamiyye, 1986), “Sehv”, 58; İbn Mâce, “Dua”, 9; İbn Hanbel, 19/238 (h. 12205), 20/61 (h. 12611), 21/192 (13570), 21/310-311 (h.13797); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef fi’l-ebâdîs ve’l-âsâr* (Beyrut: Dârü’t-Tac, 1989), 6/47 (h. 29361), 7/233 (h. 35608); Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü’s-sagîr*, thk. Abdülmu’tî Emin Kal’aci (Karaçi: Câmîatü’l-Dirasatü’l-İslâmiyye, 1989), 1/180 (h. 461); Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb Taberani, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 5/101 (4722).

⁵⁸ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 371 (h. 705).

⁵⁹ Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek ale’s-Sahibayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 1/683; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut - Hüseyin Esed (Müessesetü’r-Risâle, 1985), (haşiye kısmı) 13/87; Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Sahib el-Edebü’l-müfred li’l-imam el-Buhari* (Dârü’s-Siddîk, 1997), 262-263; Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Sahibu Süneni Ebî Davud* (Kuveyt: Müessesetü Girâs, 2002), 5/233; İbn Hanbel, (haşiye kısmı) 19/238, 20/61, 21/192, 311.

⁶⁰ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmi İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahibi İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1988), 3/173 (h. 891); Tirmizî, “De’avât”, 64; Ebû Dâvûd, “Sufûf”, 184, “Fezâilü’l-Kur’an”, 356; Nesai, “Sehv”, 64; İbn Mâce, “Dua”, 9; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 31/310 (h. 18974), 38/64 (h. 22965), 38/149 (h. 23041); İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef fi’l-ebâdîs ve’l-âsâr*, 6/47 (h. 29360), 7/233 (h. 35607); Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek*, 1/683-684 (h. 1858, 1859).

⁶¹ Tirmizî, “De’avât”, 64.

etmektedir.⁶² İbn Hacer ism-i a'zam konusunda nakledilen rivayetlerin sened açısından en tercihe şayan olanın bu rivayet olduğunu belirtmektedir.⁶³

3) Esmâ binti Yezid'den nakledildiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Kendisiyle dua edildiğinde Allah'ın icabet ettiği ism-i a'zamı Bakara, Âl-i İmrân ve Tâhâ sûrelerindedir.”⁶⁴ Benzer başka bir rivayette bu ismin Bakara sûresindeki “وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” / *Siz'in ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rabîm'dir.*” ayetiyle Âl-i İmrân sûresinin baş tarafındaki “الم إِلَهَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ” / *Elif, Lâ, Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.*” ayetinde olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵

Esmâ binti Yezid'den rivayet edilen hadiste ism-i a'zamın iki ayette olduğu tarikini Tirmizî sahih kabul etmektedir.⁶⁶ Elbâni ism-i a'zamın üç sûrede olduğuna dair rivayetin isnadının hasen, hadisin ise sabit olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷

4) Übey b. Ka'b'dan nakledildiğine göre Resûlullah kendisine: “Ey Ebu'l-Münzir, Allah'ın Kitabından ezberinde bulunan hangi âyetin daha büyük olduğunu biliyor musun?” diye sordu. Ben de (Bakara sûresindeki) “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ” / *Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur.*” (2/255) ayetidir dedim. Bunun üzerine Resûlullah göğsüme vurarak “İlim sana mübarek olsun ey Ebu'l-Münzir!” dedi.⁶⁸

Mezkûr hadis, kaynaklarda Âyetü'l-kürsî'nin fazileti kanusunda nakledilmektedir. Rivayetdeki “اعظم/en büyük” lafzı aynı zamanda ism-i a'zamla da dolaylı olarak ilişkilendirilmiştir. Söz konusu hadis Begâvî, Hâkim ve Elbâni tarafından sahih kabul edilmiştir.⁶⁹

5) Hz. Aişe, Allah Resûlünün “Allah'ım ben senin pak, güzel, mübarek ve zâtına en sevimli ismin ile senden istiyorum. O ismin ki onunla sana dua edildiğinde icabet edersin, onunla senden istendiğinde verirsin, onunla senden merhamet talep edildiğinde rahmet edersin ve sıkıntudan kurtulmak için onunla senden yardım dilendiği zaman çakış yolu verirsin.” diye dua ederken sesini işittiğini nakletmiştir. Konuyla ilgili olarak Hz. Aişe, Resûlullah'tan ism-i a'zamı kendisine öğretmesini istemiş ancak Hz. Peygamber bunu uygun bulmamıştır. Daha sonra Hz. Aişe abdest alıp 2 rekât namaz kıldıktan sonra “Allah'ım! Şüphesiz ben seni “Allah” diye çağırıyorum, “er-Rahmân” diye çağırıyorum, “el-Berr er-Rahîm” diye çağırıyorum ve seni bildiğim ve bilemediğim esmâ-i hüsnânın hepsiyle çağırıyorum. Beni bağışlaman ve bana merhamet etmen için

⁶² Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (haşiye kısmı) 2/387, 13/87; Elbâni, *Sabihu Süneni Ebî Davud*, 5/229; İbn Hanbel, *el-Müsned*, (haşiye kısmı) 31/310, 38/64, 149.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 11/255.

⁶⁴ İbn Mâce, “Dua”, 9; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberani, *el-Mu'cemü'l-ensat* (Kahire: Dârü'l-Harameyn, ts.), 8/192 (h. 8371); Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek*, 1/684 (h. 1861).

⁶⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, “De'avât”, 65; Ebû Dâvûd, “Fezâilü'l-Kur'an”, 364; İbn Mâce, “Dua”, 9; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 45/484 (h. 27610); İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 6/47 (h. 29363), 7/233 (h. 35606); Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek*, 1/686 (h. 1866).

⁶⁶ Tirmizî, “De'avât”, 65.

⁶⁷ Muhammed Nâsirüddin Elbâni, *Silsiletü'l-ehâdisi'l-sabîhâ ve şey'un min fıkhihâ ve fevâidihâ* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1990), 2/371-372.

⁶⁸ Müslim, “Salâtü'l-müsafirîn”, 258; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 17, “Fezâilü'l-Kur'an”, 350; İbn Hanbel, 34/195 (h. 20588), 35/200 (h. 21278); Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek*, 3/344 (h. 5326).

⁶⁹ Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek*, 3/344; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Ferrâ el-Begavî, *Şerhü's-sünne*, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Züheyr Şâviş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 4/459; Elbâni, *Sabihu Süneni Ebî Davud*, 5/201.

sana dua ediyorum” şeklinde dua etmiş ve Resûlullah da ism-i a‘zamın Hz. Aişe’nin yaptığı duadaki isimler arasında olduğunu ifade buyurmuştur.⁷⁰ Sünen-i İbn Mâce’deki bu rivayet, senedindeki ravilerden Ebu Şeybe’nin cerh ve tadiline dair bilginin bulunmaması sebebiyle zayıf kabul edilmiştir.⁷¹

Yukarıdaki hadis rivayetlerine bakıldığında Hz. Aişe’den nakledilen hariç diğerleriyle ilgili bir sıhhat problemi bulunmamaktadır. Hz. Aişe rivayetinin ise sadece bir ravisiyle ilgili yeterli bilginin olmadığı, yani cerh veya tadili hakkında malumat bulunmadığı; diğer bütün ravilerin ise sika olduğu ifade edilmiştir.⁷² Zikredilen rivayetler ism-i a‘zamla ilgili nakillerin bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca kaynaklarda bu rivayetlerin küçük lafız farklılıklarıyla farklı tarikleri de bulunmaktadır. Hatta bazı hadis kaynaklarında ism-i a‘zamla ilgili rivayetlerin nakledilip derlendiği bablar açılmıştır.⁷³ Burada özellikle vurgulamak gerekir ki ism-i a‘zamla ilgili nakledilen rivayetlerin bir kısmının isnadı tartışmalı olmakla beraber, sahih kabul edilenler de azımsanacak türde ve miktarda değildir.

3. İlgili Yaklaşımlar

İlgili delil ve değerlendirmeler ism-i a‘zamla ilgili iki temel problemi ortaya çıkarmıştır:

1) Allah Teâla için “ism-i a‘zam” olarak ifade edilen isim veya isimler var mıdır yahut mümkün müdür?

2) İsm-i a‘zam’ın varlığı kabul edildiğinde söz konusu isim/ler hangileridir?

İsm-i a‘zam’ın varlığı kabul edildiğinde dolaylı olarak bu isimlerin neler olduğu sorusu; reddedildiğinde ise söz konusu rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği problemi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda iki temel yaklaşım ve bunlara dayanan farklı tevelliler söz konusu olmaktadır.

Birinci yaklaşıma göre Allah’ın isim ve sıfatlarından bir kısmını a‘zam (en büyük) olarak nitelendirmek mümkün değildir. Zira isimlerden biri efdal kabul edildiğinde efdal olmayan (mefdul) diğer isim ve sıfatlarda sanki bir noksanlık varmış izlenimi doğacaktır ki bu da zât-ı ilâhiyye hakkında mümtendir. Dolayısıyla Allah’ın bütün isim ve sıfatları en güzel ve en yüce olma vasfına sahiptir. Kaynaklar Taberî (öl. 310/922), Eş’arî (öl. 324/926), İbn Hibbân (öl. 345/965) ve Bakillânî (öl. 403/1013) gibi âlimlerin birinci yaklaşımı savduklarını nakletmektedir. Söz konusu nakillere göre bu görüşü savunanlar ilgili hadislerde zikredilen ism-i a‘zam kavramını tevil etmişlerdir. Neticede mezkûr yaklaşımla ilgili üç tevil ortaya çıkmıştır.⁷⁴

1) İsm-i a‘zam kullanımındaki “الاعظم/en büyük” ifadesi “عظيم/büyük” anlamındadır.

2) İsm-i a‘zam mefhumu söz konusu esmâ ve sıfatlarla dua edenlerin sevap ve mükâfatının çok olacağını ifade etmektedir. İbn Hibbân’ın bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

⁷⁰ İbn Mâce, “Dua”, 9.

⁷¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/27 (muhakkikin haşiyesi).

⁷² Ebü’l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail Bûsîrî, *Misbahü’z-züccâce fi zevâidi İbn Mâce* (Beyrut: Dârü’l-Arabiyye, 1983), 4/146-147.

⁷³ İbn Hibbân, *el-İhsân*, 3/175; İbn Mâce, “Dua”, 9; İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef fi’l-ehâdîs ve’l-âsâr*, 6/74; Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkîli’l-âsar*, thk. Şuayb Arnavut (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 1/160; Begavî, *Şerhü’s-sünne*, 5/36.

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 11/224; Suyûtî, *el-Hâvî*, 1/473.

3) İsm-i a'zam, kulun kalbinin Allah'tan gayrını düşünmekten hali bir şekilde, kulun yaşadığı duygu yoğunluğuyla ilişkili olarak Allah'a yalvarıp yakardığı her isimdir. Cafer es-Sâdık (öl. 148/765) ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (öl. 297/909) bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

İkinci yaklaşıma göre Allah'ın esmâ ve sıfatlarından bir kısmının ism-i tafdil formunda zikredilmesinde bir mahzur yoktur. Yani zât-ı ilâhiyenin bütün isimleri güzeldir ancak Allah'ın vahdaniyetini, kullara olan şefkat ve merhametini ifade etmek gibi zengin bir muhtevaya sahip olma, duaların kabulüne ve çokça mükâfata vesile olma gibi yönlerden esmâ ve sıfatlarının bir kısmı tafdil kalıbıyla ifade edilmiştir. Ancak tafdil sıygısı hiçbir zaman diğer isimlerin fazilet ve azamet bakımından bir noksanlığa havi oldukları anlamına gelmez.⁷⁵ Söz konusu kullanım hem Kur'an ayetlerinde hem de hadis rivayetlerinde mevcuttur. Dolayısıyla Allah'ın esmâsı içinde ism-i a'zamı mevcuttur. Bu yaklaşım kendi içinde üç tevil doğurmuştur:

1) İsm-i a'zamın gerçekte hangisi olduğunu Allah bilir. O, tıpkı hangi gecenin kadir gecesi, hangi namazın salat-ı vusta, Cuma günü hangi vaktin icabet saati olduğu konusundaki gibi gizlenmiştir.⁷⁶ Bunun sebebi Allah'ın bütün esmâ ve sıfatlarının tesbih, tenzih, tazim, dua gibi fiillerde kullanılmasını sağlamaktır.⁷⁷

2) Allah, ism-i a'zamının hangisi olduğunu dilediği peygamberler, evliya, salih kimseler gibi kullara has kılmıştır. Bu isim kendisine öğretilmeyen diğer insanlar onun mahiyetini bilemezler.⁷⁸

3) İsm-i a'zamın hangi isim veya isimler olduğu insanlar tarafından bilinmektedir.⁷⁹ Bu görüşte olanlar hangi isimlerin ism-i a'zam olabileceği üzerinde farklı tevil ve tercihlerde bulunmuşlardır. Bu meyanda İbn Hacer (öl. 852/1449) on dört, Suyûtî (öl. 911/1505) ise on sekiz görüş nakletmektedir.⁸⁰ İsm-i a'zamın hangi isimler olduğuyla ilgili görüşler bu araştırmanın doğrudan konusu olmadığı için zikredilmemiştir.

Sonuç

İlâhî boyutuyla Allah ism-i şerifi, bütün kemal sıfatları kendisinde toplayan, noksan sıfatlardan tamamıyla uzak bulunan vacibü'l-vücûdun kendisine has bir isimdir. Hiçbir şuurlu fert bu âlî ismi ne hakikaten ne de mecâzen Hak Teâla'dan başka hiçbir mevcuda isnad etmemiştir.⁸¹ Ancak kullar cihetinden bakıldığı zaman marifet ve iletişim bağlamında ilahî zâtı tarif ve tavsif için sadece Allah lafzı ile iktifa edilmemiş, başka esmâ ve sıfatlara da ihtiyaç hâsıl olmuştur. İsim ve sıfatların fazlaca kullanılmasını Allah ile insan arasındaki mahiyet farklılığıyla ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü bir tarafta hiçbir şeye muhtaç olmayan ve herşeye muktedir aşkın varlık; diğer tarafta yeterli olmayan, ilahî varlık ve kudrete muhtaç alelade bir varlık söz konusudur. Sınırlı olan insanın sınırsız ve sonsuz bir yüceliğe sahip Allah'ı bilip tanınması, onunla iletişim ve ilişkisi, ona yakarış ve konuşması ancak bu esmâ ve sıfatlar vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Söz konusu

⁷⁵ Abdullah b. Ömer Demicî, *İsmullabi'l-a'zam* (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 86.

⁷⁶ Suyûtî, *el-Hâvî*, 1/473.

⁷⁷ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât*, 71; Demicî, *İsmullabi'l-a'zam*, 113.

⁷⁸ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi meâni esmâillabi'l-bihsnâ*, thk. Bessam Abdülvehhab el-Câbî (Kıbrıs: y.y., 1987), 168.

⁷⁹ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât*, 64.

⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 11/224-225; Suyûtî, *el-Hâvî*, 1/473-476.

⁸¹ Zebidî, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 6/369.

esmâ ve sıfatlarla yapılan tenzih, tazim, dua, zikir ve yakarışların tamamı özü itibariyle müsemma-ya yani isimlerin sahibi ilahî zâta racidir.

Allah'ın isim ve sıfatları çeşitli yönlerden İslam düşünce ekolleri tarafından tartışma konusu olmuştur. Söz konusu tartışmanın cereyen ettiği konulardan biri de Allah'ın isimleri arasında ism-i a'zam olarak tesmiye edilen isim veya isimlerinin olup olmadığıdır. Söz konusu tartışma aynı zamanda ilahî kelamın ayet veya sûreleri arasındaki tefâdül meselesiyle ilgilidir. Gerek tefâdül gerekse ism-i a'zam konusundaki yaklaşımların doğrudan delillerini ise hadisler oluşturmaktadır. Kimi zaman referans olarak çeşitli Kur'an ayetlerine de başvurulmuştur. Ancak Kur'an'dan konuyla ilgili yapılan çıkarımlar daha çok tevil yoluyla elde edilmiştir.

İsm-i a'zamla ilgili çalışmalarda ilgili yaklaşımlar genel itibariyle yukarıda ifade edildiği üzere temelde “reddenler” ve “kabul edenler” olarak ele alınmaktadır.⁸² İlgili araştırmalarda genel itibariyle müellifler hangi yaklaşımı destekliyorsa onu ön plana çıkarmaktadır. Bazen de ism-i a'zam konusunun çeşitli olağanüstülüklerle alet edilip suistimal edilmesi mezkûr konuda katı tutumlara sebep olmuştur. Bir başka ifadeyle ism-i a'zam'ın bir tür “sihirli değnek” olarak telakki edilmesi onun reddedilme gerekçelerinden bir olabilmektedir. Bu durumda isbetli yaklaşım ne olmalıdır? İsm-i a'zam mefhumu nasıl anlaşılmalıdır? İsm-i a'zamın reddi mümkün müdür? Bu soruların cevaplarını yukarıda verilen deliller ve yaklaşımlar bağlamında birkaç noktada mütalaa etmek mümkündür:

1) İsm-i a'zam konusundaki hadisler, Kur'an'da Allah'la ilgili esmâ ve sıfatlarla beraber değerlendirildiğinde söz konusu isim veya sıfatların ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil gibi farklı filolojik formlarda gelmesinin dilin yapısı ve sözün bağlamıyla ilişkili olduğunu ve zât-ı ilâhiyenin vahdaniyeti konusunda herhangi bir noksanlık ifade etmeyeceğini ifade etmek gerekir. Bir başka ifadeyle Allah'ın ism-i a'zamının varlığı, diğer isimlerinin herhangi bir noksanlık içerdiği anlamında ele alınmamalıdır. Nitekim naslarda Hak Teâla ile ilgili isim ve tavsifler farklı filolojik formlarda gelmiştir. Örneğin “العلي”⁸³, “الاعلى”⁸⁴, “الكريم”⁸⁵, “الاکرم”⁸⁶ isimleri hem ism-i fail veya sıfat-ı müşebbehe olarak hem de tafdil kalıbıyla; aynı şekilde “الغفور”⁸⁷, “الغفار”⁸⁸, “القاهر”⁸⁹, “القهار”⁹⁰ isimleri de hem ism-i fail veya sıfat-ı müşebbehe olarak hem de mübalağa sıygalarıyla zikredilmiştir.⁹¹ Dolayısıyla bu ve benzeri kalıplardan biriyle gelen isimler hiçbir zaman mefhum-ı muhâlifini icab ettirmez. Bir başka ifadeyle Hakk Teâla için tafdil kalıbıyla kullanılan isim ve tavsiflerin hiçbiri ism-i fail veya sıfat-ı müşebbehe kalıplarıyla gelenleri mefdul konumuna yani daha az değerli duruma düşürmez. Bu durum ilahî kelam, esmâ ve sıfatların aşkınlık boyutuyla değil lafızların mana, muhteva ve fiziki âlemde akıl düzleminde ifade ettikleri boyutla ilgili bir durum-

⁸² Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, 23/75; Öztürk, “İslâm Kültüründe ‘İsm-i A'zam’ Mefhumu”, 82-84.

⁸³ el-Bakara 2/255; el-Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; el-Mü'min 40/12; eş-Şûrâ 42/4.

⁸⁴ el-A'lâ 87/1.

⁸⁵ el-Mü'minûn 23/116; en-Neml 27/40; el-İnfıtâr 82/6.

⁸⁶ el-'Alak 96/3.

⁸⁷ Yûnus 10/107; Yûsuf 12/98; el-Hicr 15/49; el-Kehf 18/58; el-Kasas 28/16; es-Sebe' 34/2; ez-Zümer 39/53; eş-Şûrâ 42/5; el-Ahkâf 46/8; el-Mülk 67/2; el-Burûc 85/14.

⁸⁸ Sâd 38/66; ez-Zümer 39/5; el-Mü'min 40/42.

⁸⁹ el-En'âm 6/18, 61.

⁹⁰ Yûsuf 12/39; er-R'ad 13/16; İbrâhîm 14/48; Sâd 38/65; ez-Zümer 39/4; el-Mü'min 40/16.

⁹¹ Demicî, *İsmullahî'l-a'zam*, 90.

dur. Dolayısıyla söz konusu tafdil ilgili esmâ ve tavsiflerin ilahî zâta izafetleri cihetinden değil; lafızların ilâhî zâtı kullara ifade etme, mana ve muhtevalarıyla ilgilidir.⁹² İmam A'zam Ebu Hanîfe'nin (öl. 150/767) şu ifadeleri konuyu vuzûha kavuşturur mahiyettedir:

“Allah'ın kelamı olma yönüyle Kur'ân âyetlerinin hepsi fazilet ve azamet bakımından birbirine müsavidir. Fakat bir kısmında zikir ve zikredilenin fazileti (فضيلة الذكر وفضيلة المذكور) söz konusudur. Âyetü'l-kürsi buna örnektir. Onda zikredilen Allah'ın yüceliği, azameti ve sıfatlarıdır. Dolayısıyla bu âyette hem zikir, hem de zikredilenin fazileti olarak iki fazilet bir araya gelmiştir. Diğer bir kısım ayette ise sadece zikir fazileti söz konusudur. Kâfırlardan bahseden kıssalar buna örnektir. Bu âyetlerde zikredilenin bir fazileti yoktur, çünkü zikredilenler kâfırlardır. Keza Allah'ın isim ve sıfatlarının hepsi de azamet ve fazilette müsavidir, (Allah'ın ismi olma konusunda) aralarında farklılık yoktur.”⁹³ Dolayısıyla isim ve sıfatlar zât-ı ilâhiyyeye ait olma, onun azamet ve faziletini ifade etme cihetinden müsavidir. Ancak bu müsavilik hadislerde varid olan ism-i a'zamın faziletine mani değildir.⁹⁴

2) İsm-i a'zamla ilgili yaklaşımlarda genel kanaat ism-i a'zamın yokluğu değil mevcudiyeti yönündedir.⁹⁵ Bu konuda “reddenler” olarak verilen İslam âlimlerinin görüşleri de yorumlanmaya müsait bağlamdadır. Çünkü ism-i a'zamın medlulünün olmadığını iddia eden âlimlerin görüşleri genellikle ikincil kaynaklardan nakledilmektedir. Örneğin bu konuda “reddenler” olarak nakledilen Taberî, Eş'arî, İbn Hibbân, Bakillânî gibi âlimlerden hiçbirinin görüşü kendi eserlerinden naklediyor değildir. Ayrıca söz konusu âlimlerin görüşleri ism-i a'zam mefhumunu reddetmekten çok tevil ettikleri izlenimi uyandırmaktadır. Örneğin Taberî'nin görüşü şu sözlerine dayandırılmaktadır ki bu da ikincil kaynaklardan verilmektedir:

“İsm-i a'zamın tayiniyle ilgili rivayetler çeşitlilik arz etmektedir. Bana göre söylenenlerin hepsi sahihtir. Çünkü hiçbir nakilde ‘ism-i a'zam şudur’ şeklinde bir haber varid olmamıştır.”

Taberî'nin bu sözleri “ism-i a'zamın varlığını kabul etmediği, bütün isimlerin en yücelik/büyüklik vasfına haiz olduğu kanaatini taşıdığı” şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁶ Ancak Taberî hem tefsir, tarih, hadis, fıkıh gibi dinî ilimler hem de kültür alanında aktarım ve yorumlama misyonu üstlenmiş mütebahhir bir şahsiyet⁹⁷ olup onun görüşünü bir cümle üzerinden tespit etmek çok isabetli olmasa gerektir. Kaldı ki Taberî'nin bu sözlerinden ism-i a'zamı reddettiğini değil onu tayin etmenin mümkün olmadığını çıkarımını yapmak mümkündür. Zira ism-i a'zamın hangi isim olduğunun malum olmadığını ifade etmek ile onun varlığını kabul etmemek farklı şeylerdir. Taberî, Kur'an'ın ayet ve sûrelerinin tefâdülü meselesine nesih konusunda delil olarak kullanılan Bakara 2/106 ayetinde kısa bir şekilde yer vermektedir. İlgili ayetin yorumuna dair görüşleri naklettikten sonra “Kur'an'daki bir şeyin diğerinden hayırlı olduğunu söylemenin caiz olmadığını”

⁹² Demîcî, *İsmullabi'l-a'zam*, 86.

⁹³ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber* (Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1999), 68.

⁹⁴ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Minehü'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkbi'l-ekber* (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1998), 306.

⁹⁵ Demîcî, *İsmullabi'l-a'zam*, 111.

⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 11/224; Suyûtî, *el-Hâvî*, 1/472-473.

⁹⁷ Fatih Kanca, *Tarihî Penceresinden Kur'an'ın Aydınlığına: Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberî Tarihi* (İstanbul: Kopernik Kitap, 2021), 107-120.

dile getirmektedir. Çünkü hepsi Allah'ın kelimidir. Yine ona göre Allah'ın sıfatlarından birini zikretmenin diğerlerinden daha hayırlı veya daha faziletli olduğunu söylemek de caiz değildir.⁹⁸ Ancak müfessir bu cümlelerini de tevil edilebilir bir bağlamda serdetmiştir. Çünkü Taberî, mezkûr görüşünü zikrettiği bağlamda, “*Biş herhangi bir âyetin hükümünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz...*”⁹⁹ ayetindeki “*daha hayırlısını getirme*” kısmını “Ey müminler! Kolaylık, zorluk, ecir veya sevap yönüyle sizin açınızdan daha hayırlı olan” kaydıyla tevil etmeyi daha isabetli görmektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla öyle anlaşılıyor ki ayetlerle ilgili ne-sih-mensuh bağlamında sonrakinin öncekiden daha hayırlı olması ilahî cepheden değil, kulların yükümlülük, kazanacakları ecir ve sevap yönüyledir. Binâenaleyh Taberî'nin ilgili görüşlerini bu bağlamda tevil etmek mümkündür. Aynı şekilde İbn Hibbân'ın da ism-i a'zamı çokça sevap kazanmaya hamlettiği nakledilmektedir. Bu görüşle İbn Hibbân'ın ism-i a'zamın varlığını kabul etmediği ifade edilmektedir.¹⁰¹ Hâlbuki ism-i a'zamın ziyade sevaba vesile olması onu reddetmeyi değil bilakis kabul etmeyi gerektirir.¹⁰² İbn Hibbân'ın görüşü onun Fatıha sûresinin Ku'an'daki en büyük sûre olduğunu ifade eden bir rivayetteki “اعظم سورة/en büyük sûre” ifadesini “ecir ve mükâfat bakımından” ele alıp, bunun Kur'an'daki bir şeyin diğerinden faziletli veya üstün olduğu anlamına gelmeyeceğini¹⁰³ ifade etmesinden çıkarılmaktadır. Yine Cafer es-Sâdık'ın konuyu insanın ruh haliyle ilişkilendirmesi¹⁰⁴ de ism-i a'zamın yokluğuna değil varlığına delil olarak yorumlanmaya müsaittir. Yani kişinin kalbini masivadan arınmış olarak, ruh haline uygun ismin ism-i a'zam olması, bu mefhumu kabul etmeye mani değildir.¹⁰⁵ Dolayısıyla şunu ifade etmek gerekir ki ism-i a'zam konusunda âlimleri “reddedenler” ve “kabul edenler” şeklinde yapılan sınıflandırmayı “tevil edenler” ve tevil etmeden, doğrudan “kabul edenler” olarak ele almak daha uygun görünmektedir.

3) İsm-i a'zam konusu genel itibarıyla hadislere dayanmaktadır. Kimi çalışmalarda ilgili hadislerin *Sabihayn*'da olmadığı İbn Mace (öl. 273/887) ve bazı hadis kitaplarında yer aldığı, söz konusu rivayetlerin tartışmalı olduğu ve dolayısıyla böyle bir ismin varlığının kesinlik ifade etmediği ifade edilerek¹⁰⁶ ilgili hadislerin fazla bir kaynakta yer almadığı -söz konusu kaynaklar zikredilmeksizin- ihsas edilmektedir. İsm-i a'zam konusunun *Sabihayn*'da doğrudan yer almadığı doğrudur. Ancak ism-i a'zamdan dolayı olarak bahseden rivayetlerin biri Müslim'in (öl. 261/875) *Sabib*'inde; biri Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Edebü'l-Müfred*'inde bulunmaktadır. Diğer rivayetler ise Sünen, Mucem, Müsned, Musannef türü bütün eserlerin ekseriyetinde yer almaktadır. Örneğin söz konusu rivayetler Buhârî'nin *Sabib*'i dışında kütüb-i tis'anın hemen tamamında yer almaktadır. Dolayısıyla mezkûr rivayetler sayı ve sıhhat açısından azımsanacak bir durumda değildir. Bazılarıyla ilgili sened tartışmaları olmakla beraber sahih olanlar ism-i a'zamın varlığını kabul etmeye kâfi miktardadır. Ayrıca İslam toplumunun sahih hadis telakkisinin *Sabihayn*'dan ibaret olmadığı mü-

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/483.

⁹⁹ el-Bakara 2/106.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/482-483.

¹⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 11/224; Suyûtî, *el-Hâvî*, 1/473.

¹⁰² Demîcî, *İsmullahi'l-a'zam*, 99.

¹⁰³ İbn Hibbân, *el-İhsân*, 3/56-57.

¹⁰⁴ Râzî, *Levâmiu'l-beyyinât*, 62-63.

¹⁰⁵ Demîcî, *İsmullahi'l-a'zam*, 99.

¹⁰⁶ Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, 23/75-76; Öztürk, “İslâm Kültüründe ‘İsm-i A'zam’ Mefhumu”, 82, 91 vd.

sellemidir. *Sahihayn*'da yer almayan rivayetlere şaibeyle yaklaşmak bir usul hatasını beraberinde getirecektir. Zira Sahihayn genel itibariyle İslam toplumunda makbul kabul edilmiş ancak söz konusu kabuliyet hiçbir zaman sahih hadislerin bu iki kaynaktan ibaret olduğu anlamında değerlendirilmemiştir.¹⁰⁷ Ayrıca hadislerin hücciyetiyle bir meselede kat'iyet aramak doğru bir usul olmasa gerektir. Zira delillerin kat'iliği iman ve itikad konularında daha çok ön plana çıkarılır. İsm-i a'zam ise bir itikad meselesi değil; amellerin faziletiyle ilişkili bir mevzudur. Nitekim ism-i a'zamla ilgili görüşü veya tevili sebebiyle hiçbir İslam âlimi zemmedilmemiştir.

4) Hak Teâlâ'nın her türlü noksanlıktan münezze ve her türlü kemalat ile muttasıf olduğunu, bütün azamet ve yüceliğın ona ait olduğunu ifade etme açısından zât-ı ilâhiyyeye izafe edilen bütün esmâ ve sıfatlar en büyük olma (اعظم) vasfına haizdir. Ancak hadislerde varid olan ism-i a'zam mefhumundaki "اعظم/en büyük" lafzının "عظيم/büyük" anlamında tevil edilmesi filolojik olarak mümkün değildir.¹⁰⁸ Bir başka ifadeyle Arap dilinin yapısı böyle bir teville engeldir. Ayrıca böyle bir tevil kabul edildiğinde Kur'an'daki tafdil kalıbıyla zikredilen isimlerin tevili başka problemlere kapı aralayacaktır. Binâenaleyh Kur'an'da ilâhî zâta izafe edilen esmâ ve sıfatların farklı filolojik kalıplarda gelmesi söz konusu isimlerin tamamının ilâhî cihetten müsavi bir azamet ve fazileti ifade ettikleri; ancak kullara dönük anlam, muhteva, ecir ve sevabın bolluğu bağlamında farklılık arz ettikleri ortaya çıkmaktadır.

5) İsm-i a'zamla ilgili problemlerli noktalardan biri de onun çeşitli dönemlerde gizemciliğın etkin olduğu kültürlerde olağanüstülükleri başarma aracı kılınmasıdır.¹⁰⁹ Günümüzde çeşitli medya mecralarında da aslı olmayan dua metinleri "ism-i a'zam duası" adı altında paylaşılmakta ve söz konusu metinlerle her türlü sıkıntının izale edileceği, her isteğın gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki dini metinlerde haber verilen ve bir tür sihir çağrıştıran böyle (sihirli) bir dua söz konusu değildir. Nitekim Râzî (öl. 606/1210), sihrin bir çeşidinin de sihirbazların ism-i a'zamı bildiklerini ve böylece cin gibi varlıkların kendilerine itaat ettiklerini iddia ederek kendilerine kulak verenleri yaptıkları sihre inandırdıklarını dile getirmektedir.¹¹⁰ Dolayısıyla ism-i a'zam'ın kimi insan veya topluluklar tarafından dinin ruhuna uymayan işlere aracı kılınması Allah Resûlü aleyhisselâmın hadislerinde bahsedilen ism-i a'zam meselesinin reddedilme gerekçesi olmamalıdır. Dinî bir mevzu suistimal edildiğinde isabetli olan söz konusu mevzu veya hükmü ilga etmek değil; konuyla ilgili davranışı düzeltmektir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

¹⁰⁷ İmâm el-Hâfız Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Abdüllatif el-Hümeym - Mahir Yasin el-Fahl (b.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 85-86.

¹⁰⁸ Demîci, *İsmullabi'l-a'zam*, 99.

¹⁰⁹ Öztürk, "İslâm Kültüründe 'İsm-i A'zam' Mefhumu", 88-91.

¹¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/625.

Güven AĞIRKAYA

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfres li-elfâzî'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2001.
- Ağırkaya, Güven. "Ahiret ve Ruh Sağlığı". *Uluslararası Din ve Medeniyet-I Sempozyumu (Din ve Sağlık)*. ed. Veysel Özdemir - Muhammed Doğan. 303-325. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Minebü'r-ravzî'l-ezher fî şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1998.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. "Teâlâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Ferrâ. *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1999.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Ferrâ. *Şerhü's-sünne*. thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Züheyr Şâviş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-sagîr*. thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. 4 Cilt. Karaçi: Câmîatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1998.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sâhibu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 2001.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail. *Misbahü'z-züccâce fî zevâidi İbn Mâce*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1983.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sıbâh tâcu'l-luga ve sıbâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitabü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelebi, İlyas. "İsim-Müsemma". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/548-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Demîcî, Abdullah b. Ömer. *İsmullahi'l-a'zam*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Derviş, Muhyiddin. *İ'rabü'l-Kur'an ve beyânub*. 10 Cilt. Humus: Darü'l-İrşad, 1990.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhu'l-ekber*. Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1999.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Sahib el-Edebü'l-müfred li'l-imam el-Buhari*. Dâru's-Sıddîk, 1997.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Sahibu Süneni Ebî Davud*. 8 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Girâs, 2002.

- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddin. *Silsiletü'l-ebâdîsi'l-sahîbâ ve şey'un min fıkkihâ ve fevâidihâ*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1990.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Ezherî, Muhammed b. Muhammed. *Tebzîbu'l-luga*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-mubt*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi meâni esmâillahi'l-büsânâ*. thk. Bessam Abdülvehhab el-Câbî. Kıbrıs: y.y., 1987.
- Hakim en-Nisaburi, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahibayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Himyerî, Ebû Saîd Neşvan b. Saîd Neşvan. *Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-kulûm*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1999.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Kitâbü'l-musannef fî'l-ebâdîs ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü't-Tac, 1989.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî. *es-Sâhibî fî fıkhi'l-luga ve süneni'l-Arab fî kelâmihâ*. b.y.: y.y., 1997.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bârî fî şerhi sabîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 45 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmi. *el-İhsân fî takrîbi Sabîhi İbn Hibban*. thk. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Savaikü'l-mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattala*. 4 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid vd. 5 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1996.
- İbnü's-Salâh, İmâm el-Hâfız Ebû Amr Os mân b. Abdirrahmân. *Mukaddimetu İbni's-Salâh*. thk.

- Abdüllatif el-Hümeym - Mahir Yasin el-Fahl. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Kanca, Fatih. *Tarihînin Penceresinden Kur'an'ın Aydınlaşma: Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberi Tarihi*. İstanbul: Kopernik Kitap, 2021.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Kefevî, Ebü'l-Beka. *el-Küllüyyât mu'cem fi'l-mustalabât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrahim Eттаfeyyîş. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. *el-Câmiu's-Sabîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb. *Sünenü'n-Nesâi*. thk. Abdülfettah Ebu Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, 1986.
- Özafşar, Mehmet Emin (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı., 2014.
- Öztürk, Mustafa. "İslâm Kültüründe 'İsm-i A'zam' Mefhumu". *Dîyanet İlmî Dergî* 39/1 (2003), 81-94.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Levâmiü'l-beyyinât şerhu esmâillahi teâlâ ve's-sifât*. thk. Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Firâs Na'sânî. Mısır: Matbaatü'ş-Şerefiyye, 1905.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakim (Tefsirü'l-menâr)*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *el-Hâvî li'l-fetâvâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2004.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1993.
- Taberani, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-ersat*. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Harameyn, ts.
- Taberani, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Müşkili'l-âsar*. thk. Şuayb Arnavut. 16 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-. *Sünenu't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avvad

- Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. “Esmâ-i Hüsnâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. “İsm-i A'zam”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Udeyme, Muhammed Abdülhalik. *Dirâsât li-üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi. *el-Vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Safvan Adnan Davudî. Dimeşk: Dâru'Kalem, 1994.
- Yurdagür, Metin. “Esmâü'l Hüsnâ ve Bu İsimlerin İnsan Açısından Önemi”. *Diyanet İlmî Dergi* 20/3 (1984), 43-50.
- Yurdagür, Metin. “Tesbih”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdîrrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latif. *Sahîb-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. çev. Ahmet Naim - Kamil Miras. 8 Cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnavut - Hüseyin Esed. 25 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1985.